

М. М. Миколайчук, Н. С. Миколайчук

Шляхи забезпечення системного відродження сільських територій

Проаналізовано значущість та проблеми розвитку сільських територій, запропоновані шляхи їх системного відродження.

Ключові слова: сільська територія, проблеми розвитку, системне відродження.

Україна завжди вважалась аграрною країною і для економіки та суспільства велике значення мав стан розвитку сільських територій. На початку минулого століття (у 1913 р.) сільське населення складало 80,7% його загальної чисельності. Проте поступово його частка зменшувалась й у 1966 р. сільського населення стало менше, ніж міського (48,8%) [10, с. 342]. Станом на 1 січня 2012 р. частка сільського населення в середньому по Україні знизилась до 31,2%. Хоча у деяких регіонах сільське населення переважає над міським. Наприклад, у Закарпатській області його 62,8%, Чернівецькій – 57,7%, Івано-Франківській – 56,7%, Тернопільській – 56%, Рівненській – 52,2%, Вінницькій – 50,1% [11, с. 23].

Сільське середовище «складає 80% загальної території країни, на якій розташовано 28,6 тис. населених пунктів» [4, с. 20].

Така ситуація зумовлює необхідність зосередження особливої уваги на комплексному розв'язанні проблем забезпечення розвитку усіх сфер життєдіяльності сільського населення.

До сільських територій відносять сільські населені пункти та територію поза їх межами, яка не входить до визначених у законодавчому порядку меж міст або селищ міського типу [3, с. 38].

Особливості сільських територій полягають у розвитку переважно агропромислового виробництва, використанні території в основному для сільськогосподарського виробництва, забудові територій помешканнями садибного типу, дрібнодисперсному розселенні, руральному (сільському) способі життя на відміну від урбанізованого (місцевого), нерозвиненій сфері соціальних послуг, належності до зони рекреації та меліорації, багатоетнічному складі мешканців з переважанням українців [9, с. 23].

Основні проблеми розвитку сільських територій пов'язані з суттєвим зниженням обсягів сільськогосподарського виробництва, яке є основою забезпечення життєдіяльності населення. Спад виробництва спостерігався до 2000 р., в якому вартість виробленої продукції у постійних цінах 2010 р. становила лише 29% від обсягу 1990 р., а з

© М. М. Миколайчук, Н. С. Миколайчук, 2013.

продукції тваринництва – лише 15%. У 2011 р. вдалося відновити 61% загального обсягу сільськогосподарської продукції та 36% продукції тваринництва [розраховано за 11, С. 139]. Наступним чинником повільності розвитку сільських територій є низький рівень оплати праці в сільському господарстві. У 1995 р. він становив 50% від середнього рівня по Україні та 42% від оплати в промисловості. У 2011 р. співвідношення оплати праці дещо покращилось, але залишається достатньо суттєва різниця: 70% від середньої заробітної плати по Україні та 59% від оплати праці в промисловості [розраховано за 11, с. 391].

Високий рівень безробіття, відсутність належних умов для проживання, організації дозвілля, розвитку особистості створюють передумови для поширення міграції. Тільки у 2011 р. Херсонщину покинуло 1127 осіб, з них 716 мешканців виїхали з районів області [12, с. 319].

Отже, сільські території – це складні багатофункціональні соціально-економічні системи. Однією з основних функцій цієї системи, як і для міських територій, вважається виробничо-господарська. Але мають особливості продукція та види діяльності. Від результатів виробничо-господарської діяльності сільських територій залежить продовольча безпека регіонів і країни, здоров'я населення, забезпечення сировиною промислового виробництва. Інша, не менш важлива, функція – соціальна. Населення сільських територій прагне мати доходи, які можуть забезпечити комфортні умови життя, можливість отримувати якісну освіту, відновлювати сили під час відпочинку (подорожувати, лікуватись у санаторіях), користуватись сучасними соціальними послугами.

Сільські території також відіграють визначальну роль у виконанні природоохоронних та рекреаційно-оздоровчих функцій системи. Отже, всі аспекти життєдіяльності сільських територій взаємопов'язані, тому необхідні системні заходи з забезпечення відродження та розвитку сільських територій.

Проблеми розвитку сільських територій знайшли відображення у роботах багатьох вчених: П. Гайдуцького, Ю. Губені, О. Онищенко, В. Онегіної, М. Орлатого, О. Павлова, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Але ще недостатньо ґрунтовно висвітлені теоретичні аспекти державного регулювання процесів системного відродження сільських територій.

Метою статті є визначення шляхів системного відродження сільських територій та необхідної державної підтримки цих процесів.

Одним з найцінніших ресурсів сільських територій є землі, від ефективності використання яких залежить можливість не тільки забезпечення мешканців регіону сільськогосподарською продукцією, а й розвитку індустрії відпочинку, житлових поселень. При цьому слід

враховувати, що сільське господарство, безпосередньо, пов'язане з використанням природних ресурсів та суттєво впливає на стан навколишнього середовища, рекреаційні ресурси, здоров'я населення.

Наслідки нераціонального природокористування добре відстежуються на прикладі південних регіонів України, для яких велике значення мають і сільське господарство і рекреаційна діяльність. Ці території належать до посушливих районів, де необхідне зрошуване землеробство. В цих регіонах найсприятливіші умови для вирощування рису, який є головним продуктом харчування для половини людства. Його можна вирощувати на малородючих, засолених землях, але потрібне використання спеціально обладнаних затоплюваних ділянок. Витрати на побудову рисових зрошувальних систем швидко окуповуються, а прибутковість цієї культури у 8-10 разів більша, ніж озимих і ярових зернових культур [3, с. 18, 36].

Проте є й негативні наслідки розвитку зрошувального землеробства та рисосіяння. По-перше, підвищується вразливість землі до підтоплення. За період активного розвитку рисосіяння з 1982 по 2004 рр. площі регулярного прояву підтоплення збільшились в Одеській області в 9,9 разу, у Херсонській – в 16,8 разу. По-друге, великі дози мінеральних добрив негативно впливають на якість ґрунтів, зменшують вміст гумусу, збільшують мінералізацію підґрунтових вод у 5–10 разів. Під час скиду дренажних вод вимиваються солі до 25–30 т з кожного гектару за рік [3, с. 37, 41].

Розташування зони рисосіяння на території рекреаційних ресурсів південних регіонів України приводить до забруднення скидними водами акваторії Чорного та Азовського морів. Тому необхідне як удосконалення технології вирощування рису, так і розробка системи регулюючих заходів.

Слід додати, що є й інші джерела забруднення водних ресурсів: промислові підприємства, житлово-комунальне господарство, скидання у Чорне море нафтопродуктів. За результатами досліджень Інституту біології південних морів НАН України здатність до самоочищення від нафти у Чорному та Азовському морі значно нижча (у 1,8 разу), ніж у морях Середземноморського басейну. Тому концентрація нафтопродуктів у Чорному морі більша, ніж в Індійському та Тихому океанах і досягає рівня забруднення на танкерних трасах Атлантики у районах добування нафти [15, с. 70]. Забруднення водних ресурсів завдає величезної шкоди стану здоров'я населення, економічних збитків унаслідок закриття пляжів на узбережжях рік і морів, додаткових витрат в процесі ліквідації наслідків аварій.

Для поліпшення екологічної ситуації необхідно, враховуючи світовий досвід, розробити дієву систему економічних стимулів і санкцій.

Зокрема, для країн Кіотським протоколом передбачено встановлення квот на шкідливі викиди та штрафних санкцій за їх перевищення. Аналогічні квоти на рівні держави можна встановити для регіонів. Це

змусить промислово розвинені регіони закуповувати квоти на шкідливі викиди в інших регіонах, замислюватись над упровадженням «екологічно чистих» технологій. Відтак, сільськогосподарські регіони зможуть отримати кошти на відновлення природних ресурсів.

Певною проблемою раціонального природокористування є збереження родючості ґрунтів, яке знаходить відображення у збереженні балансу гумусу, тобто надходження його у кількості не меншій за ту, що втрачається за рахунок ерозійних процесів та виносу його сільськогосподарськими культурами. Щорічне зменшення кількості гумусу в ґрунті залежить від структури посівних площ і складає від 0,6 до 1,4 з га, для відновлення його необхідно вносити 12-28 т органічних добрив на гектар. Однак, реально, в останні роки вноситься лише 2-3 тонни органічних добрив [2, с. 74]. Тобто, сільгоспідприємці виснажують земельні ресурси, не турбуються про підтримку родючості ґрунтів. Тому доцільно здійснювати щорічний контроль вмісту гумусу і при його зниженні зобов'язувати власника землі робити внески у регіональний екологічний фонд на відновлення родючості землі. У разі поліпшення якості земельних ресурсів можлива виплата винагороди з цього ж фонду.

Можливість задоволення соціальних потреб населення сільських територій залежить від економічних результатів господарювання. Але у сільській місцевості переважає сільськогосподарське виробництво, яке традиційно вважається ризикованим. До того ж, в Україні спостерігають низький рівень технічного оснащення аграрного сектора. На 100 працюючих аграріїв припадає лише 4 вантажні автомобілі та менш ніж 6 тракторів, а в США 136 автомобілів та 180 тракторів [13, с. 40]. Відповідно, менше і навантаження на одиницю техніки. Зокрема, на початку нового тисячоліття в США кожний комбайн обслуговував 25 га, Франції – 12 га, Німеччині – 5 га, а в південних областях України це навантаження досягає 380 га [6, с. 152]. Все це призводить до значної кількості неякісної продукції, частка якої досягає 40-60% [14, с. 106].

Недостатньо ефективно використовують земельні ресурси і з огляду на врожайність сільськогосподарських культур. У багатьох країнах (Австрії, Великобританії, Данії, Нідерландах, Німеччині, США, Франції, Швейцарії) спостерігають стабільну врожайність понад 50 ц / га. В середньому ж по Україні врожайність зернових культур за період з 2000 по 2011 роки коливалась від 19,4 до 34,6 ц / га, у Дніпропетровській області – 17,4-35,2 ц / га, Херсонській – області – від 17,2 до 32,4 ц / га. При цьому на Херсонщині у 1990 р. врожайність досягала 35 ц / га [12, с. 122; 1, с. 266]. Це свідчить про відсутність прогресу у підвищенні ефективності використання найбільш цінних природних ресурсів регіонів. Хоча, за оцінкою фахівців, Україні для забезпечення потреб населення своєї країни при використанні сучасних технологій землеробства достатньо лише 20% сільськогосподарських

угідь, а використання всього потенціалу здатне забезпечити потреби у продовольстві 145-150 млн. осіб [7, с. 340]. Використання можливості стати одним з основних постачальників сільськогосподарської продукції на світові ринки потребує негайного вирішення проблем щодо підвищення її конкурентоспроможності. Інакше мешканці сільських територій перетворяться на споживачів імпоротної продукції. Існує думка, що «для України першочерговою стратегічною метою має стати не членство в ЄС, а досягнення європейських стандартів ведення сільського господарства та конкурентоспроможності виробників на рівні з новими членами ЄС – країнами Центральної та Східної Європи» [7, с. 370].

Стійкість внутрішнього ринку поряд з підвищенням купівельної спроможності населення за оцінкою вчених Інституту прогнозування НАН України лише при збільшенні споживання продовольчої продукції до рівня фізіологічних норм могло б забезпечити зростання споживчого попиту (у цінах 2002 р.) на 55-60 млрд. грн., з них понад 60% становили б доходи аграрного сектора [7, с. 342].

Світовий досвід доводить, що запобіганню вимушеній міграції та «вимирання села» внаслідок відсутності можливості працевлаштування населення сприяє розвиток у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності. Це стає загальною тенденцією в світі, навіть у розвинених країнах важко за рахунок державного бюджету здійснювати постійну підтримку сільгоспвиробників, фінансувати програми розвитку сільських територій. До того ж надія тільки на державну підтримку породжує пасивність аграріїв щодо підвищення ефективності виробництва та прогнозування попиту на продукцію.

Західні економісти-аграрії доводять, що сільське господарство здатне конкурувати з іншими галузями економіки. Схожі ідеї висловлюють і українські фахівці, які вважають, що особливі пільги для аграрного бізнесу не є першочерговою необхідністю [8, с. 62-63].

Поєднання різних видів діяльності дозволяє фермерам отримувати за рахунок них переважну частку доходів, самостійно підтримувати аграрний бізнес, стає підґрунтям розвитку сільських територій, ринкової та соціальної інфраструктури, дає змогу поєднувати переваги життя в сільській місцевості, харчування свіжими екологічно чистими продуктами з отриманням усього спектра сучасних послуг.

Найпоширеніші види діяльності, які дозволяють формувати багатофункціональне сільське господарство – це послуги бізнесу, агросервісу, консалтингова, фінансова та страхова діяльність [4, с. 69].

Для України розвиток підприємницької діяльності у сільській місцевості має надзвичайне значення, оскільки сучасний рівень економічного розвитку країни не дає можливості державі забезпечити фінансування

необхідних соціальних програм. При цьому необхідно подбати про підвищення платоспроможності селян, щоб вони мали можливості оплачувати послуги.

Однією з найприбутковіших сфер діяльності вважають туризм. Найбільш швидкими темпами зростає сектор зеленого туризму. На відміну від звичайного туризму, який може використовувати ресурси узбережжя річок і морів, гірських ландшафтів, мінеральних вод чи грязелікарень, розташованих у сільській місцевості, сільський туризм надає можливість проживати в агрооселях та користуватись послугами, які надають їх власники.

Сільський туризм можливо розглядати як вид підсобної та підприємницької діяльності.

В останні роки на сільських територіях південних регіонів України почала активно розвиватись саме підприємницька діяльність. Створюється у сільській місцевості приватний готельний фонд, спеціалізовані агротуристичні села та культурно-етнографічні центри, які виробляють специфічну для певної території продукцію та демонструють особливості національного сільськогосподарського виробництва. Створюються центри для відпочинку рибалок. Але ще недостатньо розвивається підсобна діяльність, яка дозволяє отримувати додаткові доходи не підприємцям, а саме селянам, які працюють у сільському господарстві або обслуговуванні чи соціальній сфері за рахунок: надання в оренду кімнат, ділянок для наметів, спортивних майданчиків; продаж домашніх страв, сувенірів; організації піших, кінних або прогулянок на човнах, полювання, рибалки; сприяння заготівлі лікарських трав, грибів, ягід; залучення до участі у національних обрядах, польових роботах, тощо.

Сільські території мають стати привабливими для проживання та бажаним місцем відпочинку для мешканці великих міст.

Підсумовуючи зазначене можна зробити висновок, що для системного відродження сільських територій України необхідно стимулювати впровадження інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво, раціональне природокористування та відновлення природних ресурсів, формування багатofункціонального господарства та соціальної інфраструктури.

Промислово розвинені регіони, які забруднюють оточуюче середовище, мають прийняти активну фінансову участь у відродженні сільських територій заради збереження природних ресурсів країни та сприяння створенню передумов для якісного відпочинку та оздоровлення своїх мешканців у сільській місцевості.

Список використаних джерел

1. Васильєва Н. К. Галузеві й регіональні аспекти інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрних підприємств / Н. К. Васильєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – №3. – С. 264–268.

2. Горлачук В. Проблеми збереження родючості ґрунтів фермерських господарств / В. Горлачук, А. Стрюченко // Економіка України. – 2007. – №3. – С. 74–79.
3. Грановська Л. М. Рациональне природокористування в зоні еколого-економічного ризику / Л. М. Грановська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 372 с.
4. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю. Губені // Економіка України. – 2007. – №4. – С. 62–70.
5. Залуцький І. Р. Сільські території як об'єкт розвитку: питання унормування сутності поняття / І. Р. Залуцький // Регіональна економіка. – 2010. – №4. – С. 33–40.
6. Лагодієнко В. В. Ретроспектива і сучасний стан регіонального розвитку агропромислового виробництва / В. В. Лагодієнко // Регіональна економіка. – 2007. – №2. – С. 148–154.
7. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери : монографія / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
8. Онегина В. Смена аграрной парадигмы и государственная аграрная политика в развитых странах / В. Онегина // Экономика Украины. – 2005. – №11. – С. 62–67.
9. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 360 с.
10. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август-Трейд», 2012. – 559 с.
12. Статистичний щорічник Херсонської області за 2011 рік / за ред. В. А. Вознюка. – Херсон : Головне управління статистики в Херсонській області, 2012. – 523 с.
13. Третяк Н. М. Фінансові інструменти оновлення основних засобів сільськогосподарських підприємств / Н. М. Третяк // Економіка та держава. – 2013. – №7. – С. 40–42.
14. Шевченко О.О. Особливості регіональної політики продовольчої безпеки / О. О. Шевченко // Економіка та держава. – 2008. – №11. – С. 104–106
15. Ярош О. Проблеми екологічної безпеки приморських територій Криму при експлуатації вугледних родовищ / О. Ярош // Економіка України. – 2007. – №2. – С. 69–73.

Миколайчук Н.Н., Миколайчук Н.С. Пути обеспечения системного возрождения сельских территорий.

Проанализированы значимость и проблемы развития сельских территорий, предложены пути их системного возрождения

Ключевые слова: сельская территория, проблемы развития, системное возрождение.

Mykolaychuk M.M., Mykolaychuk N.S. Ways of ensuring systemic revival of rural areas.

In article the importance and challenges in development of rural areas were analyzed. Ways of their systemic revival were proposed.

Key words: rural area, problems of development, systemic revival.